

Európa mérlegen: az Európai Unió geopolitikai értelmezése a világrendszerben¹

Böröcz József (2009): *The European Union and Global Social Change. A Critical Geopolitical-Economic Analysis*. London and New York: Routledge.

Dén-Nagy Ildikó – Faludi Julianna – Ihász-Tóth Dániel

nagy@forte.com.pr; faludijulian@gmail.com; dnltotoh@yahoo.com

Beérkezés: 2012. 11. 12.;

Átdolgozott változat beérkezése: 2013. 04. 10.

Elfogadás: 2013. 05. 10.

A globális viszonyokkal foglalkozó társadalomkutatás fontos fejleménye e kötet, hiszen a széles, földrajzi és gazdaságpolitikai dimenziók perspektívájából építkezik, pótolva az EU-elemzések legfontosabb hiányát: a geopolitikai mozzanatot. A legtöbb kutatás az Unió működésének vizsgálatára szorítkozik, figyelmen kívül hagyva, hogy miért jött létre, illetve történetileg hogyan illeszkedik a világgazdasági rendszerbe. Böröcz József ezzel szemben az EU makroszociológiai genealógiáját kutatja a globális kapitalizmus történeti perspektívájából szemlélve. A vizsgálat során megkérdőjeleződnek az Európa és a Nyugat felemelkedésével, illetve privilegizált helyzetével kapcsolatos elméletek a szociológia klasszikusaitól Landesig terjedően (Weber 1995; Landes 1998). A könyv egyik fő meglátása az, hogy az európai államok földrajzi és demográfiai méretük folytán eredendően csekély jelentőségűek a világ térképén. Az egy tömbbe forrt Európa azonban az előnyszerzés más technikái mellett többek között nemzetközi szerződések több szintű rendszerével biztosítja geopolitikai súlyát a világban, melynek számszerűsítésére és szociológiai elemzésére vállalkozik a könyv. Hiánypótló és újszerű megközelítéséért az American Sociological Association a szerzőt 'Honorable Mention' címmel díjazta 2011-ben. Nagy ívű elemzésében a szerző Nyugat-Európa geopolitikai helyzetét vizsgálja a gyarmatosítás, majd bipoláris világrend idején a későbbi európai integrációt meghatározó struktúrák szempontjából. A következőkben Böröcz magyar nyelven még csak töredékesen publikált gondolatmenetét ismertetjük röviden, majd ezt követően az elemzés egyedi eszköztárát és speciális nézőpontját vesszük górcső alá annak érdekében, hogy kellően értékelni tudjuk teljesítményét.

A szerző a prekapitalista Nyugat-Európa elemzésének szenteli az első fejezetet. A gazdasági, demográfiai és földrajzi értelemben egyaránt csekély jelentőségű kon-

¹ Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Meleg Attilának, aki figyelmünkbe ajánlotta a könyvet, és akinek sok inspiráló beszélgetést köszönhetünk.

tinens fokozatos terjeszkedését, látványos térnyerését követhetjük nyomon. Az empirikus alapokat a gazdaságtörténész Angus Maddison adatai² alapján végzett friss és módszertanilag izgalmas elemzés szolgáltatja, ennek fényében kínálja fel a szerző az európai integráció geopolitikai értelmezését.

A második fejezetben Böröcz a kialakuló birodalmak szerkezetét és az imperia-
lizmus logikáját elemzi a hálózatelemzés eszközeivel. A kiépülő birodalmak egy európai központból és az ehhez kapcsolódó tengeren túli függő területekből álltak. Ez a „vektor” típusú elrendezés, valamint a nagy távolságok elősegítették a birodalmi központ hatalmának megszilárdítását. Böröcz ismét igen invenciózusan nyúl a forrásokhoz. David P. Henige (1970) a gyarmati kormányzók adatbázisát alkotta meg, mely az 1415-től az 1970-es évekig – a gyarmatosítás végéig – tartó időszakot öleli fel és közli az összes gyarmati terület nevét, illetve azok kijelölt vezetőit.

A harmadik fejezet a bipoláris világrenden belül vizsgálja a szocialista államokat, illetve a megszülető uniót. Böröcz vizsgálatának fontos eredménye, hogy kiemeli: a bipoláris világrend idején sem szakadtak meg teljesen a keleti blokkot a Nyugathoz kötő kereskedelmi, gazdasági, illetve kulturális szálak. További fontos szempont, hogy a tőke áramlásának geopolitikai konfliktusa ezután Ázsiára terelődött át, ami a világgazdaság jelentős átrendeződésének a jele.

Végezetül, a negyedik fejezet az Európai Unió születését és geopolitikai pozicionálását veszi górcső alá. A komplex, hosszú távú történeti összehasonlító elemzés a globális perspektíva segítségével az olvasó számára egy új szempontból világít rá Európa és az Európai Unió szerepére a világban. Recenzióinkban egyenként vesszük sorra azokat a megközelítési módokat és elemzési metódusokat, amelyeket Böröcz alkalmaz Európa geopolitikai stratégiájának vizsgálatára, illetve az Unió létrejöttének oksági magyarázatára. Figyelmünket provokatív érvelésének rendhagyó elemeire összpontosítjuk, felhívva a figyelmet a kapcsolódási pontokra a „hagyományos” megközelítésekhez, miközben felsorolunk bizonyos hiányosságokat, valamint javaslatokat fogalmazunk meg a további elemzésekre vonatkozóan.

Hálózatok mint a geopolitikai súlyképzés eszközei a gyarmatosítás korában

Böröcz kiinduló tézise szerint a prekapitalista Nyugat-Európa strukturális hátrányokkal küzdött: gazdasági súlya és mérete elégtelen volt a világhatalmi szerephez. A kontinens ekkoriban alacsony népsűrűségű és apró, egymással versengő igazgatási egységekre szabdalt képet mutatott. Európát ráadásul kelet felől az Orosz és az Ottomán Birodalom zárta el a világ többi részétől. A korabeli egymásba fonódó világkereskedelmi úthálózat periferiáján helyezkedett el, a világgazdaság vérkeringéséhez csak lazán kapcsolódott. Történtek ugyan belső kísérletek a súly- és

2 Az adatok ingyenesen hozzáférhetőek a következő címen: www.ggcd.net/MADDISON/oriindex.htm

méretbeli hátrányok leküzdésére, gondoljunk csak a Habsburg vagy a Német-római Birodalomra, de ezek a próbálkozások mind kudarcba fulladtak. Böröcz szerint a megoldást végül a külső terjeszkedés adta, amit a tengerészeti technológiákban bekövetkező fejlődés tett lehetővé. Európa expanziójához a hajtóerőt a profitot hajtó felemelkedő kereskedő osztály és a hatalmát növelni kívánó állam stratégiai szövetsége adta, amihez a morális hátteret a kereszténység biztosította.

Az endemikus kicsiségre talált megoldás tehát a gyarmatosítás volt, amelynek során a nyugat-európai államok tengeren túli – Böröcz terminológiája szerint – nem folytonos birodalmak kiépítését kezdték meg. A szerző a gazdasági teljesítmény Angus Maddison-féle történeti statisztikáit használja fel arra, hogy szemléltesse, hogyan tettek szert geopolitikai súlyra a korábban jelentéktelen nyugat-európai államok. A gyarmatosítók azonban nem csak saját súlyukat növelték, de egyúttal a gyarmatosított államok – elsősorban India és Kína – világgazdasági súlyát csökkentették azok gazdaságának romba döntésével. Így vált a 19. századra a valaha „nehézsúlyú” Kína és India a világgazdaság periferikus szereplőjévé, amíg a gyarmatosító hatalmak a centrumba kerültek.

A továbbiakban Böröcz a nem folytonos gyarmati birodalmak kialakulásának dinamikáját a hálózatkutatás eszközeivel elemzi, amellyel magyarázatot talál arra a lényeges problémára, hogy miként voltak képesek a kisméretű nyugat-európai államok geopolitikai jelentőségre szert tenni. A válasz abban a gyarmatosító stratégiában keresendő, amelynek eredményeként egészen az 1950-es évekig az alá-fölé rendeltségi viszonyokat konzerváló, a folyamatos expanziót lehetővé tevő hatalmi kapcsolatok rendszere jött létre.

Böröcz hálózati elemzése megtermékenyítő, történelmi távlatokba nyúló visszatekintést lehetővé tevő empirikus vizsgálata újszerű és helytálló, ám módszertani szempontból kezdetlegesnek mondható. Kizárólag a hatalmi viszonyokra fókuszálva adatbázisként David P. Henige egy 1970-es munkáját használja fel, amely 1415-től az 1970-es évekig mintegy 9800 gyarmati kormányzó uralmáról nyújt információkat. Ez alapján rekonstruálja a gyarmatbirodalmak egyre növekvő hálózatait, ahol az egyes nódusok gyarmatosító országokat, illetve kolóniákat képviselnek, a közöttük lévő irányított kapcsolatok pedig hatalmi relációkat jelölnek. Az így kapott egyszerű gráfok olyan egymástól független részekből állnak, amelyeket csillagtopológia jellemez (a periferiális csúcspontok egyetlen központi nódushoz, vagyis hubhoz kapcsolódnak). A hálózatépítés logikája bővebb kifejtést is érdemelt volna, hiszen véleményünk szerint számos következménnyel jár; többek között a perifériák egymástól való hatalmi elszigeteltségével, amely hozzájárult a kisméretű nyugat-európai államok dominanciájának megtartásához, illetve a centrumok közötti direkt és indirekt kapcsolatok hiányával, amely biztosította a gyarmatosítók kialakult érdekeltségi és hatalmi rendszereinek függetlenségét. Ez a hálózatépítési logika 1950 után drámaian megváltozott, a korábbi centrumok és perifériák strukturális viszonya pedig jelentősen átalakult.

A hálózat növekedését Böröcz kizárólag a kapcsolatok számával, illetve a hálózati sűrűség alakulásával elemzi, az európai államok relatív hatalmának változását pedig Freeman-fokszám-központisággal írja le. Ennek a módszernek a legnagyobb hátránya, hogy míg az összeköttetések mennyiségének változása jól reprezentálja a hálózatok méretének fejlődését, a centralitás pedig megfelelő eszköz a befolyás mérésére, a sűrűség mint mutató érzékeny a nódusok számára, ezért kevésbé értelmezhető, illetve félrevezető lehet olyan hálózatok összehasonlításakor, amelyek kiterjedésüket tekintve lényegesen eltérnek. A sűrűség Böröcz által kalkulált mutatószáma (p. 89, 2.2. táblázat) kizárólag a hálózatbővülés sajátos szabályai miatt releváns, és sűrűségváltozás helyett ezek az értékek valóban méretváltozást fejeznek ki. Ugyanakkor rá kell mutatnunk az elemzés azon hiányosságára, hogy nincs világosan kifejtve a számítás menete, így nem világos, mit vesz alapul az összes lehetséges kapcsolat meghatározásakor. Fontosnak tartjuk azt is megjegyezni, hogy Böröcz egyszerű geopolitikai hálózati analitikája módszertanilag lényegesen kiterjeszthető, például amennyiben a hatalmi viszonyok mellett megkonstruáljuk a kulturális, illetve kereskedelmi vagy tőkeberuházási kapcsolatok hálózatait is. Ebben az esetben többdimenziós hálózati modell állhat a rendelkezésünkre, amelyben az összeköttetések bonyolultabb rendszere rajzolódhat fel. Az ilyen összetett hálózati struktúrák elemzésének egyik elterjedt módszere a blokkmodellezés (*block modeling*), amelyet nemzetközi kapcsolatok és geopolitikai pozíciók vizsgálatára is alkalmaznak (például Synder – Kick [1979]). Ennek a módszernek a legnagyobb előnye, hogy a kapcsolati struktúrák meghatározásakor képes többszörös kapcsolati hálózatok figyelembevételére, tehát alkalmas arra, hogy együttesen kezelje például a kereskedelmi, a diplomáciai és a katonai relációkat. Az egyes pozíciók (blokkok) olyan aktorokat foglalnak magukban, amelyek a releváns hálózatok mindegyikén hasonló interakciós mintákat követnek. Segítségükkel elemezhetővé válik a pozíciók (esetünkben például az egyes gyarmatbirodalmak) közötti kötések (vagyis a hálózatok mindegyikén megjelenő linkek) léte vagy hiánya (Synder – Kick 1979: 1104). Ez a módszer tehát a nemzetközi kapcsolatok valóban komplex megközelítését tenné lehetővé, túlmutatva a hatalmi viszonyokon. Ezen a ponton ugyanakkor el kell ismerni, hogy mindehhez további adatok felhasználására lenne szükség. A rendelkezésre álló történelmi források szűkössége, a korabeli adatbázisok elégtelensége lényeges korlátját jelentik az ilyen típusú analitikai ambícióknak.

A fentiekben említetteken túl Böröcz modellje továbbfejleszthető oly módon is, ha a csúcspontokat összekötő ívekhez súlyokat rendelünk, amelyek kapcsolati szorosságot vagy földrajzi távolságot fejeznek ki, továbbá a csúcspontok mérete vagy gazdasági jelentősége is lehet elemzendő szempont. A további elemzéseknek ismételtelen leginkább a történelmi források rendelkezésre állása és az elemzésükhöz szükséges számítási kapacitás szabhat határt.

A gondolatmenetét továbbkövetve Böröcz Európa történelmének egy újabb fejezetét

nyitja meg: az ideológiai megalapozottság hangsúlyozása helyett globális viszonyokból kiindulva vizsgálja a bipoláris világrenden belül Európa volt szocialista államait.

Szocializmus a kapitalizmus világtérképén

Mind a világgazdaság, mind azon belül Európa számára meghatározó epizódot jelentett a kapitalista rendszer alternatívájaként megjelenő szocializmus. A tulajdonviszonyokat újra értelmező államberendezkedés egy új globális rendszer kialakításába kezdett. A szocializmus térhódítását és a világrendszerben betöltött helyét a szerző ismét a szocialista államok népességi adatainak és gazdasági teljesítményének súlyozásával szemlélteti. Több szerző szerint a hatékony ideológia volt az erőteljes iparosítás és társadalmi átalakítás végrehajtását végző diktatúra bázisa és megszilárdulásának oka (Gerschenkron 1962). A társadalom mobilizálására az átalakulást támogató, modern és radikálisan egalitáriánus jövőképet kínáló ideológia szolgált ebben a folyamatban. Böröcz az ideológiai magyarázat helyett mintegy kívülről, a kapitalista világban betöltött helyük szemszögéből vizsgálja meg a szocialista államok létrejöttének feltételeit. A szocialista fordulatot követő diktatúra hosszú távú fennmaradásának okaként a folyamatos katonai fenyegetettséget, a magántőke szabad áramlásának gátlását és a folyamatosan fenntartott ellenségképet jelöli meg. A kialakuló keleti blokkot globális viszonyokból elemzi és nem a helyi ideológiából. A világ regionális fejlődésének szemszögéből sokkhatásként értelmezett szocialista blokk létrejötte igazi csapást, politikai és gazdasági kihívást jelentett a kapitalista világ számára, ezt a sokkhatás-elméletet illusztrálják a súlyozott részesedési adatok. Amíg az első szovjet állam a világgazdaság termelésének egytizedét, addig a második világháború után a szocialista államok majdnem egyötödét vonták ki a globális tőke közvetlen érdekeltsége alól. A sokkhatás igazi jelentőséget később, a nem várt ázsiai és afrikai szocialista terjeszkedés után nyert. Böröcz érvelése szerint az elzárkózás ugyanakkor nem volt tökéletes, hiszen a szocialista államok bizonyos termékekkel továbbra is részt vettek a világkereskedelemben, illetve saját termelésükkel hozzájárultak a globális növekedéshez.

Böröcz újszerű érvelése a tranzitológia kiterjedt irodalmából ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik, amely az első és a legnagyobb szocialista állam bukásának okait a fegyverkezési verseny, illetve a háború (ld. Afganisztán) okozta túlköltekezésben látja elsősorban, és nem a szocializmus mint rendszer kudarcaként értelmezi. Sőt a rendszer – állítja Böröcz – mindvégig igen sikeres a globális keretben értelmezett relatív gazdasági súly szempontjából.

Európai Unió, a globális súlyképzés új eszköze

Böröcz Európa geopolitikai súlyképző mechanizmusait vizsgálva 500 év történelmét áttekintve érkezik el tulajdonképpeni témájához: az Európai Unióhoz. Fő tézise szerint az Unió nem más, mint Európa eredendő geopolitikai jelentéktelenségének

feloldása: olyan stratégiai lépés, amely a nyugat-európai államokat ismét világhatalmi tényezőkké emeli. Megközelítésében az Európai Unió a globális súly megtartásának legújabb eszköze egy konfliktusos világhatalmi rendszerben.

Böröcz a globális megfontolások és a történelmi távlat beemelésével szakít az európai integráció hagyományos elméleteivel. Célja nem annyira empirikus eredmények feltárása, mint inkább egy olyan analitikus nézőpont kialakítása, ahonnan képes új megvilágításba helyezni az európai integráció történetét. Tanulmánya a makroszociológia, a világrendszer-elmélet és a történettudomány *longue durée* hagyományaira építve újszerű tárgyalásmódban közelíti meg az Európai Unió létrejöttét. Az Európai Unió kialakulásával leginkább a nemzetközi kapcsolatok elmélete és a politikatudomány foglalkozik. Ezen magyarázó elméletek többsége jól köthető a társadalomtudományok realista és funkcionista szellemi áramlataihoz. Szociológiai szemléletet hordoz a kultúra, az identitás felől közelítő, az uniót társadalmi konstrukcióként felfogó megközelítés. A következőkben röviden áttekintjük az Európai Unió kialakulásának főbb elméleti megközelítéseit, és összevetjük azokat a Böröcz által képviselt szemlélettel.

Böröcz elemzésével szembeállítva az egyik klasszikus elméleti áramlat, a funkcionista iskola integrációs narratívája idealisztikusnak, akár naivnak tűnhet. Ez utóbbi elmélet szerint a gazdaság és társadalom nemzetköziesedése nyomán a nemzetállam már nem képes minden korábbi feladatát megfelelően ellátni. A modern lét problémáit az állam már csak a nemzetközi szervezetek segítségével képes kezelni. Az Európai Unió tehát az olyan újonnan keletkezett igényekből született, melyeket szupranacionális szinten kell kezelni. Ahogy az új intézményi rendszer sikeresen menedzseli az eleinte főként gazdasági jellegű problémákat, funkciói a megszokott feladatok keretein túlszordulva (*spillover*) graduálisan terjeszkednek a politikai feladatok felé.

A funkcionista megközelítés által felismert folyamat lehetséges végpontja a föderatív államszervezet. A föderalista magyarázatok az Európai Unió születése mögött a nemzeti elitek tudatos politikai döntését látják. Az európai nemzetek nem voltak képesek polgáraikat megvédeni a 20. század első felének viharaitól. Az alapító atyák a föderalizmus eszméjét tűzték zászlajukra, a föderális szervezet normatív célként lebegett előttük. Úgy látták, hogy a szuverenitás részleges feladása az egyetlen mód arra, hogy a nemzetállamok elkerüljenek egy újabb pusztító háborút. Böröcz perspektívája ennél mind térben, mind időben jóval tágabb, ahogy írja, témáját globális történelmi lencsén át szemléli. Kritizálja az integrációs kutatásokat azon az alapon, hogy azok gyakran nélkülözik a megfelelő történelmi mélységet. Az Unió gyökereinek feltárását a mélyen fekvő rétegekben kell kezdeni. Böröcz időhorizontja egészen a 16. századig terjed, míg az uniós szakirodalom döntő hányada nem tekint messzebbre a második világháborúnál.

Egy másik megközelítés, a kulturális narratíva szerint, az integráció nem bölcs előrelátás eredménye, hanem Európa közös kulturális hagyományából ered. A kontinenst egyesítik a közös értékek, amelyek a demokratikus intézményekben, embe-

ri jogokban és piacgazdaságban testesülnek meg. Az Európai Unió pedig egy olyan normatív hatalom, amelynek legitimációja a közös európai identitásból fakad. Ez a közös kulturális keret pedig az érdeütközések ellenére is egy mind szorosabb közösségbe zárja az európai államokat. A történeti útfüggés felismerése megadja a – Böröcz által hiányolt – időbeli mélységet a megközelítésnek, ugyanakkor Európa-centrikussága élesen szembehelyezi vele. Böröcz elutasítja azokat a megközelítéseket, melyek azt sugallják, hogy az EU születése valamiféle nyugat-európai belügy lett volna. Elemzése nem az egyes államokra vagy régiókra koncentrál; az Európai Unió létrejöttét a világrendszer kontextusában elemzi. Böröcz ráadásul az Uniót nem mint kulturális, hanem mint (geo)politikai projektet szemléli, amelynek megvalósítását a nyugat-európai államok hatalmi érdekeiktől vezetve támogatták.

Ebből a szempontból Böröcz elemzése rokonítható a nemzetközi kapcsolatok realista hagyományával, mely szerint az államok nemzetközi politikája harc a hatalomért. A nemzetállamok olyan racionális aktorok, amelyek, ha érdekük úgy diktálja, kialakíthatnak olyan nemzetközi szervezeteket, amelyeken keresztül érdekeiket érvényesíthetik. Az ilyen szervezetek fejlődése pedig folyamatos érdekharc eredménye, amely során az államok szuverenitásukból a lehető legtöbbet megtartva próbálnak az előnyökből a lehető legnagyobb részt kihasítani. Böröcz érvelése szerint a nyugat-európai államok valóban saját érdekeiket követve kötöttek gazdasági, majd politikai szövetséget. A folyamat beindítását ugyan több történelmi, gazdasági és politikai esemény együtthatása segítette elő, érvelése központjába azonban a „globális súlyok” politikájára helyezi a hangsúlyt. A háború megmutatta, hogy a kis- és közepes méretű európai államok nem tudnak önállóan versenyre kelni az olyan területileg összefüggő, „folytonos birodalmakkal”, mint az Amerikai Egyesült Államok vagy a Szovjetunió. Az államközi kapcsolatok meglévő rendszere nem volt alkalmas a közös európai érdekek megjelenítésére, tehát új intézményrendszer létrehozása vált szükségessé. Megszületett az Európai Unió. Ettől kezdve a tagállamok két modalitásban léteztek: nemzetállami szinten – „westphaliai” módon, és uniós szinten – föderális módon. „Westphaliai” módon a nyugat-európai államok a világ GDP-jéből való részesedésük alapján könnyűsúlyúnak számítanak, míg föderális módon nehézsúlyúnak, Kínát és Japánt megelőzve egy súlycsoportban játszanak az Egyesült Államokkal. Az európai államok egy egységként a világ legnagyobb hatalmainak valódi versenytársává, partnerévé, vagy akár ellenfelévé vál(hat)nak. Újdonság azonban – jegyzi meg Böröcz –, hogy ezek az államok a nemzetközi szintén, ha érdekük úgy kívánja, rugalmasan (*elasticity of weight*) tudnak fellépni mind nemzetállami, mind föderális módon. Az Unió tehát az európai államok globális hatalmi súlyt teremtő stratégiájának olyan innovatív eszköze, amelyre nem találunk példát a történelemben: nem állam és nem birodalom, egy „nem birodalmi impérium”.

Böröcz tanulmánya tehát megközelítésében és következtetéseiben is új szint visz az Unió irodalmába. Történeti, geopolitikai szempontú elemzése térben és időben is szélesebb spektrumban vizsgálódik, mint az uniós szakirodalom döntő része. Kö-

vetkeztetéseiben is új hangsúlyokat állapít meg: az Unió nem a modern lét problémáinak intézményi eszköze vagy valamiféle normatív politikai cél, esetleg a közös európai kulturális tér politikai manifesztációja. Az Európai Unió abból a felismerésből született, hogy az eljelentéktelenedő nyugat-európai államok a multipoláris világrendszerben csak egy új intézményi megoldás – az Európai Unió – segítségével nyerhetik vissza egykori jelentőségüket.

Összefoglalás

Böröcz markánsan kritizálja a fősodorba tartozó EU-kutatókat, amiért elemzéseikkel túlságosan „visszahúzódnak a jelenbe”, miközben nem vesznek tudomást a történelem hosszú távú trendjeiről és globális perspektívájáról. Elemzése újszerű megvilágításba helyezi Európa történelmének elmúlt 500 évét: globális viszonyrendszerbe és az azon belüli gazdasági súlyra és hálózatos törekvésre vezeti vissza Európa dominanciáját.

A történeti statisztika és hálózatelemzés eszközeihez innovatívan nyúl, mondanivalóját ötletesen szemlélteti, bár az ábrák vizuális megjelenítésének megvalósítása hagy kívánnivalót maga után. Hálózatelemzési megközelítése újszerű a területen, ugyanakkor más kutatási ágakban már jóval fejlettebb módszertanok is rendelkezésre állnak. Véleményünk szerint új hálózatelemzési eszközök bevonásával sikeresen tovább mélyíthetők Böröcz eredményei. Mint láttuk, nézőpontja elsősorban rendszerszintű, így kevesebb figyelem jutott a mikroszint kifejtésére. A mikro-makró mechanizmusok végigvitele elsősorban a posztkoloniális érat részletező fejezetekben hiányos; az olvasó számára olykor úgy tűnhet, hogy Böröcz narratívájában az országok, régiók önálló aktorokká válnak saját hatalmi célokkal és eszközökkel. E hiányosság ellenére is a rendszerszemlélet végigvitele gyümölcsöző marad, mely történeti-makroszociológiai nézőpont fájoan hiányzik a hazai szociológiai diskurzusból és az egyetemi curriculumból. A mű interdiszciplináris megközelítéséből fakadóan érdeklődésre tarthat számot a társadalomtudományok számos ágának művelői között, reméljük, hamarosan magyarul is forgathatjuk a Rutgers magyar professzorának ezt a fontos könyvét.

Irodalom

- Christiansen, T. – Jørgensen, K. E. – Wiener, A. (eds.) (2000): *The Social Construction of Europe*. London: Sage, 1–19.
- Gerschenkron, A. (1962): *Economic Backwordness in Historical Perspective. A Book of Essays*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Henige, D. P. (1970): *Colonial Governors from the Fifteenth Century to the Present: A Comprehensive List*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Kornai, J. (1980): *Economics of Shortage*. Amsterdam: North-Holland.

- Landes, D. (1998): *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some are so Rich and Some so Poor*. New York: Little Brown, 3–45.
- Max, W. (1995): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Józsa P. – Lissauer Z. – Somlai P. (ford.). Budapest: Cserépfalvi.
- Marsch, C. (2000): *Making Russian Democracy Work. Social Capital, Economic Development, and Democratization*. Lewiston: Edwin Mellen Press.
- McFaul, M. (2001): *Russia's Unfinished Revolution. Political Change from Gorbachev to Putin*. Ithaca: Cornell University Press.
- Mearsheimer, J. J. (1990): Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, 15(1): 5–56.
- Rosamond, B. (2005): The Uniting of Europe and the Foundation of EU Studies: Revisiting the Neofunctionalism of Ernst B. Haas. *Journal of European Public Policy*, 12(2): 237–254.
- Schumpeter, J. A. (1943 [1992]): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Routledge.
- Synder, D. – Kick, E. L. (1979): Structural Position in the World System and Economic Growth, 1955–1970. A Multiple-Network Analysis of Transnational Interactions. *The American Journal of Sociology*, 84(5): 1096–1126.
- Szilágyi Á. (1999): *Oroszország elrablása. A szovjettelen unió története*. Budapest: Helikon Kiadó.